

TÜRÜK

Uluslararası Dil, Edebiyat

ve Halkbilimi Araştırmaları Dergisi

2018, Yıl:6, Sayı:14

Geliş Tarihi: 10.08.2018

Kabul Tarihi: 03.09.2018

Sayfa:167-183

ISSN: 2147-8872

BİTKİ VE HAYVAN İSİMLERİ SÖZLÜKLERİNİN HAZIRLANMASINDA ÇOK ŞEKİLLİLİK VE EŞ SESLİLİK*

Kürşat Efe**

Özet

Tarihî eserlerin transkripsiyon metinleriyle günümüzdeki yerel ihtivalı çalışmalarda çok şekilli seslendirme örnekleri epey yer tutmaktadır. Aynı bitki ya da hayvan türü farklı metinlerde ya da farklı yörelerde farklı isimlerle anılabildiği gibi farklı şekillerle de karşımıza çıkmaktadır. Ayrıca alıntı kelimelerin Türkçe söyleyişe uydurularak kullanılması da çok şekilliliği etkilemiştir. Bitki ve hayvan isimlerinin sözlük hazırlama aşamasındaki bir diğer sorun da eş sesliliğidir. Aynı şekil iki ya da üç farklı bitkiyi veya hayvan ismini karşılayabilmektedir. Bitki isminin hayvan ismi yerine, hayvan isminin bitki ismi yerine kullanıldığı durumlar da söz konusudur. Farklı bölgelerdeki farklı telaffuz şekillerinin yazıya geçirilmesi ve yazım şeklinin korunmak istenmesi şekil ve anlam çeşitliliğini ortaya çıkarmıştır. Türkçe sözlükleri oluşturma aşamasında sözlük birimlerin sıralanması bir sorun olarak karşımıza çıkmaktadır. Eş seslilik, eşadlılık, eşyazımlılık ve çok şekillilik gibi adlarla sayılan bu sorunlar bitki ve hayvan isimlerinin sözlüklerinin hazırlanmasında da kendini göstermektedir. Bu çalışmada daha önce derlenip bir araya getirilen tarihî Türk lehçelerindeki bitki ve hayvan isimlerinin dizimi sırasında karşılaşılan çok şekillilik ve eş seslilik (eş adlılık) sorununa çözüm sunulmuştur.

* Bu makale 3-4 Kasım 2015 tarihinde "II. Uluslararası Sözlük Bilimi Sempozyumu: Elektronik Sözlükler" adlı sempozyumda sunulmuş ama bildiri kitapçığında yayınlanmamış olan "Bitki ve Hayvan İsimlerinin Eş ve Art Zamanlı Sözlüklerinin Hazırlanmasında Çok Şekillilik ve Eş Seslilik" adlı bildiriden üretilerek oluşturulmuştur. Aynı zamanda veri olarak "Tarihî Türk Lehçelerinde Hayvan İsimleri (2004)" başlıklı yüksek lisans tezimizden ve Özlem Bayrak'ın "Tarihî Türk Lehçelerinde Bitki İsimleri (2005)" adlı çalışmasından yararlanılmıştır.

** Dr. Öğr. Üyesi, Amasya Üniversitesi, Fen Edebiyat Fakültesi, Türk Dili ve Edebiyatı Bölümü Öğretim Üyesi, orcid.org/0000-0003-1168-0710, E-posta: kursat.efe@amasya.edu.tr

Anahtar Sözcükler: Bitki İsmi, Hayvan İsmi, Çok Soslilik, Eş Soslilik, Eş ve Art Zaman, Sözlük

POLYMORPHISM AND HOMONYMY IN THE PREPARATION OF GLOSSARY OF NAMES OF PLANT AND ANIMALS

Abstract

With the transcription texts of the historical works, many examples of multi-format voice recordings take place in today's local context studies. The same plant or animal species are expressed in different texts or in different regions with different names. Moreover, the use of quoted words in Turkish phrases has also influenced multiformity. Another problem in the dictionary preparation stage of plant and animal names is the spoken language. In the same way two or three different plants or animals can meet the demand. It is also the case that the plant name is used instead of the animal name instead of the animal name. Writing different forms of pronunciation in different regions and trying to preserve the writing style reveals the variety of form and meaning. In the process of creating Turkish dictionaries, the alignment of dictionary units is a problem. These problems, which are regarded as names such as homonym, similar naming, similar writing, multiformity, also manifest themselves in the preparation of the vocabularies of plant and animal names. In this study, solutions to the problem of multiformity and co-voice (homonym) encountered during the arrangement of plant and animal names in historical Turkish dialects which were compiled and assembled before were presented.

Keywords: Plant name, Animal Name, Polymorphous, Homonymy, Simultaneous and Diachronic, Dictionary.

1. Giriş

Türk dilinin sözlüklerinde genel hatlarıyla *mensur*, *manzum*, *satır arası* ve *alfabetik* düzenleme yöntemleri kullanılmıştır. Bunlardan en çok kullanılan ise genelde alfabetik düzenleme yöntemi olmuştur. Alfabetik düzene göre hazırlanan sözlüklerde sıralamalarda yazı dilinde kullanılan alfabe esas alınarak farklı sesler telaffuz noktası bakımından en yakın olan sesle birlikte verilmektedir. Bunlarda da ilk olarak temel anlam verilmiş, daha sonra ikincil anlama geçilmiştir. Türk dilinin sözlüklerinin tamamına göz atıldığında sözlüklerin ses ve söyleyiş farklılığı taşıyan ifadelerin yanında kelime anlamlarında da yöreden yöreye, bölgeden bölgeye farklılıklar taşıdıkları görülmektedir. Dilimizdeki kök ve eklerin yeni kavramların karşılanması yetersiz kaldığı durumlarda da yabancı dillerden *örneksemeler* yapılmıştır. Yabancı kelimelerin Türk dili içerisinde kullanım alanı bulmasıyla bu kelimelerin bazıları zamanla anlam değişikliğine uğramış, bazıları da Türk dilinin ses ve şekil yapısı içerisinde eriyerek günümüze kadar kullanılmıştır. Böylelikle çok şekilli ve eş sesli kelimelerin sayısı da artmıştır.

Eş seslilik, “söyleniş ve yazılışları birbirinin aynı olup da anlamları (veya görevleri) ve gösterdikleri kavramlar açısından birbirleriyle hiçbir ilişkisi bulunmayan ek ve kelimeler”e eş sesli (ek, kelime), “ayrı anlam veya görevdeki kelime ve eklerin ses ve yazılış bakımından aynı olmaları durumu” (Korkmaz, 2003:87-88) olarak tanımlanmıştır. Vardar, “eşadlılık gösteren sözcükler”e *eşadlı*; “gösterileni ayrı, göstereni özdeş olan sözcüklerin özelliği”ne *eşadlılık*; “eşseslilik gösteren sözcükler”e *eşsesli*, “kimi dillerde görülen yazılışı ayrı, söylenişi aynı olan sözcüklerin özelliği”ne *eşseslilik*; “eşyazımlılık gösteren birimler”e *eşyazımlı*; “kimi dillerde görülen, söylenişi ayrı, yazılışı aynı olan göstergelerin özelliği”ne *eşyazımlılık* demmiştir (Vardar, 1998:96-100). *Çok şekillilik* ise birbirine gönderme yapılarak *alternans*, *ikili şekil* ve *ses nöbetleşmesi* terimleriyle açıklanmaktadır: “Bir kelime kökündeki anlamı etkileyen veya etkilemeyen ses değişimi. Bu değişim ünlü nöbetleşmesi, ünsüz nöbetleşmesi biçiminde de görülür (Korkmaz, 2003:184). *Alternans* ya da *ikili şekil* kavramı Zeynep Korkmaz’ın bu açıklamasında ses değişmesine uğramış bir kelimenin ikili kullanımı olarak açıklanmıştır.

Türkçe sözlükleri oluşturma aşamasında *çok şekilli* ve *eş sesli* (eş adlı) sözlük birimlerin sıralanması bir sorun olarak karşımıza çıkmaktadır. Türkçe Sözlük’ün başında bulunan “Türkçe Sözlük’ün Kullanılmasıyla İlgili Açıklamalar”ın “Diğer Özellikler” başlığında şu açıklamalar yapılmıştır: “*Yapı bakımından birbirine benzeyen ve eş sesler bulunduran birçok kelime Türkçe Sözlük’te art arda gelmektedir: boy, çay, kalın, saf, sandal bu tür örneklerden birkaçıdır. Kaynakları ve anlamları farklı olan bu yapıdaki kelimeler boy (I), boy (II); çay (I), çay (II); kalın (I), kalın (II); saf (I), saf (II); sandal (I), sandal (II) biçiminde Roman rakamlarıyla birbirinden ayrılmışlardır.*” (Türkçe Sözlük, 2011: XXVI).

Bir hayvana ya da bitkiye bir yerde başka bir isim verilirken farklı bir yerde farklı bir isim verilmektedir. Bunun yanında aynı isim, yöreler arasında farklı anlamlara geldiği gibi farklı bitki ya da hayvan isimlerine verilmektedir. Böylelikle bitki ve hayvan isimlerinde çok şekillilik ve eş seslilik ortaya çıkmaktadır.

2. Kavramsal Çerçeve

Bu çalışmamız sözcük bilimi, sözlük bilimi, ad bilimi gibi dil biliminin alt dallarını doğrudan ilgilendirdiği gibi tıp, eczacılık, ziraat, tarım, seracılık, ilaç sanayi, tekstil gibi bilim alanlarını da dolaylı yollardan ilgilendirmektedir. *Ad bilimi* (*onomastique, onomastics, Namenkunde, onomasilogie, onomasiology, Bezeichnungslhre*), dil biliminin önemli bir çalışma alanıdır. Ad bilimi, canlıların ve kavramların, kısaca çevremizde gördüğümüz ve algıladığımız her şeyin adıyla ilgilenen bilimin adıdır (Sakaoğlu, 2001: 9). Ad bilimi çalışmaları bir dilin kavramlar dünyasına ışık tutmakta, adlandırma yollarının belirlenmesini sağlamaktadır (Aksan, 2003:125). Ad biliminin çeşitli dalları vardır. Toponomi (*yer adı bilimi*), hidronomi (*coğrafya adları bilimi*), horonomi (*dağ adları bilimi*), antroponomi (*kişi adları bilimi*) gibi alt dallar yanında bitki adları ve hayvan adları bilimleri de ad biliminin birer alt dalıdır. *Sözcük bilim* (*lexicologie, lexicology, Wortkunde*), dilin söz varlığını, yani sözcüklerini, türetmede görev alan biçim birimlerini, bileşik sözcük, deyim, atasözü, kalıplaşmış söz gibi öğelerini incelemeye yönelen bu öğelerin kökenlerini oluşumlarını araştırarak biçim ve anlam açısından gelişmelerini saptamaya çalışan bir dil bilim dalıdır

(Aksan, 2003:13). *Sözlük bilim (lexicographie, lexicography, Leksikographie)*, bir dilin ya da karşılaştırmalı olarak çeşitli dillerin söz varlığını sözlük biçiminde ortaya koymaya yönelik bu amaçla yöntemler koyarak uygulama yollarını gösteren bir dil bilim dalıdır (Aksan, 2003: 69).

Sözlük hazırlama aşamasındaki uygulamaları kapsayan disiplinler arası bir bilim dalı olan leksikoloji uygulamalı dil biliminin bir alanı olduğu gibi filolojiye, bilgiye, fonetiğe dayalı bir bilim dalıdır. Sözlük biliminin kuramsal ve uygulamalı bir bilim dalı olduğunu savunan Hartmann ve James bu bilim alanının uygulama aşamalarını “sözlük araştırmaları (*dictionary research*)” ve “sözlük hazırlama (*dictionary making*)” olarak ikiye ayırmıştır. Birincisinde çalışma/uygulama sıralaması teori, tarih, değerlendirme, tür ve tarih olarak verilmiş, ikincisinde de uygulama, alan araştırmaları, tanımlama, sunma olarak verilmiştir (Hartmann ve James, 1998:86). Hartmann ve James’in belirttiği sözlük hazırlama ve uygulama aşamalarında çok şekillilik ve eş seslilik (eş adlılık) sorunu ortaya çıkmaktadır. Bir araya getirme / dizme / sıralama sırasında karşılaşılan bu sorunlara gerek bitki isimlerinde gerekse hayvan isimlerinde aynı şekilde rastlanmıştır. Dolayısıyla bu çalışmada bitki ve hayvan isimlerinin özellikle art zamanlı sözlüklerinin hazırlanma aşamasında karşılaşılan sorunlardan çok şekillilik ve eş seslilik (eş adlılık) ele alınmıştır. Bu sebeple daha önce hazırlanan bitki ve hayvan isimleri üzerindeki yüksek lisans tezlerini de ana kaynak olarak kullandık (Efe, 2004; Bayrak, 2005).

3. Yöntem

Bu çalışmada daha önce derlenip bir araya getirilen tarihî Türk lehçelerindeki bitki ve hayvan isimlerinin dizimi sırasında karşılaşılan çok şekillilik ve eş seslilik (eş adlılık) sorununa çözüm sunulmuştur. Türk dilinin takip edilebilen tarihî dönemlerindeki bitki ve hayvan isimleri incelenmiş, bunlar arasından çok şekilli ve eş sesli (eş adlı) olanların dizimi sırasında karşılaşılan sorunlar belirlenmiş, bu duruma da çözüm sunulmuştur.

4. Bulgular

4.1. Tarihî Türk Lehçelerinde Çok Şekilli ve Eş Sesli Bitki İsimleri

afilgi ~ awılku (*bir deniz ağacı*)

ağaç ~ ağaç ~ ağaş ~ yağaç ~ yığaç (*ağaç*)

ağu kunduuz ~ ağu kunduzı (*aksırıkotu*)

ağustos güli ~ ağustos gülü (*yabanî gül*)

alaf ~ alif (*ot*)

alma ~ almıla (*elma*)

andız ~ antuz (*ot*)

arđutal ~ ordu tal ~ urdu tal (*hamam otu*)

arfa ~ arpa (*arpa*)

- armūd ~ armut ~ emrūd (*armut*)
aşlık ~ aşıghıl (*hububat, buğday*)
awılku ~ afilegu (*bir ağaç türü*)
ayva ~ hayva (*ayva*)
babadiye ~ babadya ~ bâbûnec ~ pabadça ~ papadya (*papatya*)
bādām ~ beyam ~ pāyam (*badem*)
bambuğ ~ bamuğ ~ mamık ~ mamuğ ~ mamuğ ~ manbuğ ~ pambuğ ~ pamuğ ~ panbuğ
(*pamuk*) *krş. pambuğ vd.*
barğan ~ bazgan (*mersin ağacı yemişi*)
başag ~ başak (*başak*)
batmul ~ bıdbul ~ bitmul ~ bıtbul ~ butmul (*kara bibere benzer bir bitki*)
benefşe ~ menekşe (*menekşe*)
besek ~ besdek (*buğday ve arpa demeti*)
birgä ~ bärgä ~ bärkä (*kamış*)
birinç ~ pirinç (*pirinç*)
bitrik ~ buturgak ~ pitrak (*fistik biçiminde çengelli bir diken*)
boday ~ buğday ~ boğday ~ buday ~ budı ~ buğdan ~ buğday ~ buyday (*buğday*)
budağ ~ budağ ~ butağ ~ butağ (*ağaç dalı*)
budağ ~ budağ ~ budağ ~ buğda ~ budğay ~ buğday ~ buğday ~ buğday (*buğday*)
bunduğ ~ findık ~ finduğ ~ funduğ ~ punduğ (*findık*)
bür ~ pür (*tomurcuk*)
büsteli ~ püstüli (*kara pazı sebzesi*)
cemiş ~ yemiş ~ yemiş (*yemiş*)
çatlavuk ~ çetlevük ~ çetleyik ~ şetlegen ~ şetlevük (*kabuklu meyve*)
çeçek ~ çiçek (*çiçek*)
çekirdek ~ çekürdek ~ çerdek ~ şekerdek (*çekirdek*)
çemen ~ çimen ~ çémen ~ çümen ~ şimen ~ şimgen (*çimen*)
çemer ~ çemrü (*havuç*)
çırpı ~ çirbi ~ çirpi (*kuru ağaç*)
çörek otı ~ çörek otu (*çörek otu*)
çuğundur ~ çükündür (*pancar*)

- darı ~ tarıg ~ taru (*darı*)
- devek ~ tevek (*üzüm çubuğu*)
- diken ~ düken ~ tekenek ~ tiken ~ tikenek (*diken*)
- düglek ~ divlek ~ düvlek (*kavun*)
- eldrük ~ ılrük (*üzerlik otu ve tohumu*)
- erik ~ erük ~ irik (*erik*)
- fıstık ~ fıstuk ~ fustuk ~ piste (*fıstık*)
- gelincik ~ gelincük (*gelincik çiçeği*)
- günciz ~ küncid ~ küncüd ~ künciz (*susam*)
- güyegü ot ~ güveyi otu ~ güyegü otı (*bir tür ot*)
- hamış ~ kamış (*şeker kamışı*)
- harbüz ~ karbus ~ karpuş ~ karpuz (*karpuz*)
- harnûb ~ harrûb (*keçiboynuzu*)
- hatmî ~ hıtmî (*çiçek türü*)
- havıç ~ havuç (*havuç*)
- hımmās ~ hımmıs ~ hummıs (*nohut*)
- horma ~ hurma ~ hurmā ~ kurma (*hurma*)
- hoz ~ koz (*ceviz*)
- huvun ~ kavun ~ kovun (*kavun*)
- ipek ~ yibek ~ yipek (*ipek*)
- ispergam ~ isperhem (*fesleğen*)
- işgüfe ~ şükûfe (*çiçek*)
- itburnı ~ itburnu (*yabanî gül*)
- kağıng ~ kayıng (*kayın ağacı*)
- kamış ~ kamuş (*kamış*)
- karanfıl ~ karanfül (*karanfıl*)
- karğadölegi ~ karğadüglegi ~ karğadüvlegi (*acıhiyar*)
- kaştana ~ kaştanon ~ kestane ~ kestene (*kestane*)
- keçiboynuzu ~ keçibünüzü (*keçiboynuzu*)
- kertme ~ kârtmä (*elma*)
- keşir ~ keşür (*havuç*)

- kewürken ~ küwürken ~ kümürken (*dağ soğanı*)
kiras ~ kiraz (*kiraz*)
koğaz ~ koğuz (*çoğür*)
konak ~ koyak (*darı türü*)
kosık ~ kosuk (*findık*)
leymū ~ leymūn ~ limen ~ limon (*limon*)
mangdanus ~ midenüvāz ~ maydanoz ~ magdanos (*maydanoz*)
marcumak ~ merdümek ~ mercimek ~ mercimek ~ mercemek ~ mercimek ~ mürdümük (*mercimek*)
māzī ~ mazi ~ māzū (*pelit ağacı*)
merzencūş ~ merzengūş (*sıçankulağı otu*)
mişmiş ~ mişmiş (*kayısı*)
nercis ~ nergis (*nergis*)
nohūd ~ nohut ~ nohūt ~ nohut (*nohut*)
pambuğ ~ pamuk ~ panbık ~ panbuğ ~ panbuğ ~ panmuğ (*pamuk*) *krş. bambuğ vd.*
saramsağ ~ sarmisağ ~ sarımsağ ~ sarmusağ ~ sarımsağ (*sarımsak*)
sarı kavağ ~ sarukavağ (*çınar*)
sarmaşık ~ sarmaşuk (*sarmaşık*)
semiz ot ~ semizlikotı ~ semizlik otu ~ semüz ot (*semiz otu*)
sengeç ~ senkeç (*bir elma türü*)
simsim ~ sisen ~ susam ~ süsen ~ sīsam (*susam*)
soğan ~ soğan ~ soğun (*soğan*)
şalgam ~ şalkam (*şalgam*)
şeftāli ~ şeftālū (*şeftali*)
ügür ~ yügür (*darı*)
üzüm ~ yüzüm (*üzüm*)
yafa ~ yava ~ yawa (*diken*)
yafışgu ~ yumuşga (*dağ yemişi*)
yalbırğak ~ yapırğak (*yaprak*)
yapçan ~ yavşan ~ yawçan (*ot*)
yâsemen ~ yâsemîn ~ yâsemûn (*yasemin*)

yıyılağaç ~ yıyılağış ~ yıyılağaç ~ yıyılanğuş ~ yıyılanğaç ~ yıyılanğış ~ yıyılanğuş ~ yıyılangeç (*güzel kokan bir meyve*)

yigde ~ yikte (*iğde*)

yoldruğa ~ yoldurğa (*uzun bir bitki*)

yorınça ~ yorınçğa (*yonca*)

zambak ~ zanbak (*zambak*)

zerdālū ~ zerdeli (*erik*)

zeytūn ~ zeytīn (*zeytin*)

4.2. Tarihî Türk Lehçelerinde Çok Şekilli ve Eş Sesli Hayvan İsimleri

adğar ~ adğır ~ aygır ~ ayğur (*aygır*)

ağığ ~ ayığ ~ ayu (*ayı*)

ağlağ ~ avlağ ~ oğlağ (*keçi yavrusu*)

añar ~ anar ~ añıt ~ anğıt ~ anıt ~ anğıt ~ anğut (*kırmızı bir kuş*)

arı ~ aru (II) (*bal arısı*)

arju ~ arşu ~ arzu (*çakal, sırtlan*)

arsalan ~ arslan ~ aslan ~ astlan (*arслан*)

avrana ~ arvana (*dişi deve*)

ayuyğ ~ oyuyğ (*leylek*)

ayvuğ ~ ayvuk (*geyik*)

az (I) (*sarı renkli bir at*)

az (II) (*gelincik*)

baçin ~ beçin ~ bëçin ~ biçin (*maymun*)

bağa ~ boğa (II) (*kaplumbağa*)

balıçıl ~ balıçın ~ balıçın ~ balıçır ~ balıkçi ~ balıkçıl ~ balıkçin (*balıkçıl kuşu*)

bamıl kurdı ~ banbul kurdı ~ panbul kurdı (*tırtıl*)

bars ~ pars (*yırtıcı bir hayvan*)

baybayuğ (I) (*kelebek*)

baybayuğ ~ bayboyuğ (II) (*yeşil kuş*)

beççe ~ beçe (II) (*hayvan yavrusu*)

bedenos ~ bedinus ~ bednus ~ bidnos ~ bidnus (*yaban tavuğu*)

beldircin ~ bıldircin ~ bıldırçin ~ bıldurcın ~ bıldurçin ~ bildirçin ~ buldurcın (*bıldircin*)

beserek (I) ~ besirek ~ biserek (*deve yavrusu*)

besrek (II) ~ birsek ~ bisrek (*kızgın deve*)

bev ~ bey (II) ~ bi (II) ~ böy (II) (*örümcek*)

bey (I) ~ bi (I) (*kısrak*)

bızagu ~ bızavu ~ bozagu ~ buzagı ~ buzagu ~ buzak ~ buzaku ~ buzav ~ buzov ~ puzagu (*buzagı*)

boda ~ bota ~ boto ~ botu ~ botuk ~ butu (*deve yavrusu*)

bođ ~ tod ~ toy (*toy kuşu*)

boga (I) ~ buga ~ buka ~ boğa (*erkek sığır*)

boğra ~ buğra ~ buğur (*her hayvanın aygırı*)

borcin ~ borçın (*dişi yaban ördeği*)

borğut ~ borğut ~ bürküt (*kaya kartalı*)

borsmuk ~ borsuk ~ porsuk (*dağ gelinciği*)

borü ~ böri ~ börü (*kurt*)

boy (I) ~ buy (II) (*akrep, örümcek, çıyan*)

boymul ~ buymul ~ muymul (*yırtıcı bir kuş*)

böy (I) ~ böyi (*akrep*)

bugur (II) erkek (*deve*)

bügelek ~ büvelek (*eşek sineği*)

bülüç ~ bülüç ~ pülüç (*piliç*)

bürçe ~ büre ~ bürge ~ püre (*pire*)

büsük ~ pisi pisik (*kedi*)

cāmus ~ çamış (*su sığırtı*)

ceban ~ cebin ~ çibın ~ çibin ~ çubun ~ şibin (*sinek*)

ceran ~ ceren ~ ceyran (*ceylan*)

çetük ~ çedük ~ çetik ~ çetük ~ şetik ~ şetük (*kedi*)

cılan ~ cıllan ~ ilan ~ yılan (*yılan*)

cırgıt ~ çırgıdı (*cırcır böceği*)

cırlayık ~ çırlak (II) ~ çırlayık ~ çırtlayık (*ağustos böceği, cırcır böceği*)

cibcuk ~ çapçuk ~ çığçığ ~ çıpçak ~ çıpçık ~ çıpçuk ~ çipçig ~ çipçik ~ şıpşık (*serçe*)

coçka ~ çoçka ~ çocuk (*domuz yavrusu*)

- çağan ~ çayan ~ çıyan (*çıyan, akrep*)
 çađal ~ çađal (*çakal*)
 çađan ~ çođan (*baykuş*)
 çalığ ~ çalığ ~ çaluğ (*haşarı at*)
 çebiş ~ çepiş (*bir yaşındaki erkek keçi*)
 çekertige ~ çekirge ~ çekürge ~ çekürtge ~ çewürtke (*çekirge*)
 çekik ~ çekük (*tarla kuşu*)
 çırgıdı ~ cırgıt ~ çırgıt (*cırcır böceği*)
 çiçđan ~ çiçđan ~ sıçđan ~ sıçan (*fare*)
 çil (I) (*bir tür keklik*)
 çil (II) (*at*)
 çimäli ~ çömalı ~ çumalı ~ çümäli (*karınca*)
 çoban aldatgucı / aldatkıcı / aldatkucu / aldavucu / aldayıcı (*çobanaldatan kuşu*)
 çoçđa (II) (*yavru fil*)
 çomđuk ~ çomuk ~ çumđuk ~ çumuk (*karga*)
 dağık ~ dağuk ~ dağuk ~ tavuk (*tavuk*) krş. tafuk ~ tavuk vd.
 dañkuz ~ dañuz ~ danuz ~ donuz ~ doñuz ~ toñuz (*domuz*)
 davar ~ tafar ~ tavar ~ tıwar (*mal*)
 davşan ~ davuşagan ~ dawşagan ~ davuşagan ~ tavşan (*tavşan*)
 day ~ tay (*tay*)
 değlügeç ~ devlügeç ~ devlengeç ~ devlingeç ~ devlüñgeç ~ devlügeç (*bir alıcı kuş*)
 deke ~ teke (*erkek keçi*)
 deve ~ devey ~ teve ~ tive (*deve*)
 dilgü ~ dilki ~ tilki (*tilki*)
 dombay ~ tombay (*manda*)
 durgay ~ turgay ~ toragay (*serçe*)
 ecdeha ~ eçdeha ~ eçdiha ~ ejdeha ~ ejderha (*büyük yılan*)
 eçek ~ eşak ~ eşek ~ eşgek ~ eşkek ~ eşlek eşyek ~ işek (*eşek*)
 ečki ~ eçkü ~ içki ~ ikşi ~ işki ~ keçi (*keçi*)
 engeç ~ yengeç (*yengeç*)
 engen ~ ingen dişi (*deve*)

erkeç ~ irkeç ~ örkeç (1.erkek keçi;2.iğdiş teke)

evrek ~ ördek (ördek)

geçi ~ keçi (keçi)

geltekele ~ keltekele ~ kelte ketle (III) ~ keltenkene ~ keltekeler ~ kertekele ~ kertekeler ~ kertekene ~ kertenkele (kertenkele)

gevezn ~ gevzen (sığın geyiği)

geyik ~ geyük ~ keyik (geyik, yabanî hayvan)

gögercin ~ gögerçin ~ gövercin ~ gügercin ~ güvercin (güvercin)

göjen ~ gözen (kertenkele)

göre ~ güre (yabanî geyik)

gözsüz sepel ~ gözsüz sepet ~ gözsüz tebek (köstebek)

gücügen ~ gücüken ~ güçken ~ gücügen ~ köçiken ~ köçken ~ küçken ~ küçegen (akbaba)

güye ~ güğe (güve)

güzen ~ küzen (gelincik)

horaz ~ horos ~ horoz ~ horus (horoz)

ılkı ~ ılku ~ ilki (yılki)

ibik ~ ibibik ~ ibük ~ übük (hüdhüd kuşu)

ime ~ ümge (dağ keçisi)

ispir ~ ispiri (bir tür yırtıcı kuş)

ivez ~ üvez ~ iyez (sivrisinek)

qablan ~ qalfan ~ qaplan ~ qoplan (kaplan)

qaplıbaga ~ qaplubaga (kaplumbağa)

qarçaga ~ qarçığa ~ qarçığha ~ qarğıçay ~ qarğu (çakırca kuşu)

qargu ~ qarگوی ~ qarکuy ~ qarğı ~ qarğıy ~ qarğu ~ qarگوی ~ qarکuy (atmaca)

qarılgaç ~ qarlagaç ~ qarlagaş ~ qarlakaç ~ qarlaguç ~ qarloghaç ~ qarlawaç ~ qarlawuç ~ karluwaç (kirlangiç)

qarınça ~ qarınça ~ qarınçak (karınca)

qarsağ (I) (çakala benzeyen hayvan)

qarsağ (II) (dağ keçisi)

kedik ~ keyik (geyik)

- kelebe ~ kebelek ~ kepelek ~ köbelek (*kelebek*)
- kene ~ köne (*kene*)
- kerkenez ~ kerkes (*yırtıcı bir kuş*)
- keseltki ~ kesertke ~ kestenkele ~ kesürtüki (*büyük kertenkele*)
- keşek ~ köşek (*deve yavrusu*)
- kımırsağı ~ kımruska ~ kımursaka ~ kımuruska ~ kımursuga (*karınca*)
- kıyan ~ kıoyan (*bir tür tavşan*)
- kimünce ~ kümiçe (*sivrisinek*)
- koç ~ koçnar (*koç*)
- kodak ~ koduk ~ kuduk (*eşek sıpası/yavrusu*)
- koğu ~ kuğu ~ kuv ~ ku (*kuğu*)
- kolan ~ kulan (*yaban eşeği*)
- komuz ~ konuz ~ koñuz (*dışkı böceği*)
- kon ~ koy ~ koyn (*koyun*)
- kotoz ~ kotuz (*yak öküzü*)
- koy ~ koyın ~ koyını ~ koyunu ~ koyun (*koyun*)
- kozi ~ kozi ~ kuzı ~ kuzi (*kuzu*)
- köbelek (I) (*kelebek*)
- köbelek (II) (*çoban köpeği*)
- kökenek ~ köykenek ~ kükenek ~ küykenek (*yırtıcı bir kuş*)
- kökün ~ kükevün ~ kükeyin ~ kükün ~ küvegün (*yaban arısı*)
- kölök ~ kölük ~ külik ~ külük (*yük hayvanı*)
- kösürge ~ kösürgen (*köstebek*)
- kuçkaç ~ kuşkaç (*kuş*)
- kımrı ~ kımrı ~ kımrı (*ötüşü güzel olan kuş*)
- kımruska ~ kımırsağı ~ kımursaka ~ kımurska ~ kımuruska ~ kımursuga (*karınca*)
- kunduz ~ kufuz ~ kuntuz (*kunduz*)
- kurbağa ~ kurboğa ~ kurbuğa (*kurbağa*)
- kurd ~ kurt (II) (*kurt*)
- kurd ~ kurt (I) (*böcek, solucan*)
- kuyan ~ kuyanığ (*tavşan*)

ķuzğum ~ ķuzğun (*kuzgun*)

kübe ~ küye (II) (*güve*)

külük (I) (*yük hayvanlarının genel adı*)

külük (II) (*köpek yavrusu*)

külük (III) (*büyük köpek*)

küzen (I) (*gelincik*)

küzen (II) (*sansar, firavun sıçanı*)

lagz ~ lagzın ~ lagzin ~ lakzin (*domuz*)

laķlaķ ~ legleg ~ leklek ~ leylek (*leylek*)

lök ~ lük (*tek hörgüçlü deve*)

maç ~ maçı ~ maçi ~ maşı ~ meşi (*keci*)

ödiräk ~ ördek ~ ördük ~ öwrek ~ yördek ~ yürnek (*ördek*)

ögeyik ~ ügeyik (*üveyik*)

ögeç ~ öveç (*iki üç yaşlarındaki erkek keçi*)

ök ~ ük (*dört yaşındaki koyun*)

öpgük ~ übük ~ übüp ~ übgük (*ibibik kuşu*)

örmecek ~ örümçik ~ örümçek ~ örümçük (*örümcek*)

örüñ ~ ürüng (*akdoğan*)

övez ~ öyez ~ üvez ~ üyez ~ üyüz (*sivrisinek*)

porsuķ ~ porsmuķ (*porsuk*)

puğur *krş. buğur ~ buğra*

sağasğan ~ saķasğan ~ saķsağan ~ sağhizğan ~ sağızğan ~ sağsağan ~ saķsıķan ~ sasıķan ~ sığsığan (*saksağan*)

sağın (I) sağmal (*koyun*) *krş. saglak vd.*

sağın (II) (*yabanî eşek*)

sağın (III) (*geyik*) *krş. sıgun vd.*

sağlak ~ sağlık ~ sağmal ~ sağmalı ~ savluķ ~ soğlaķ (*sağlıklı koyun ve keçi*)

sağsağan (II) sanzağan ~ sasagan (II) ~ sazağan ~ sazğan (*kıvrılmış yılan*)

saķırçık ~ sığırçık (*sığırçık*)

saķırğa ~ saķırķu ~ saķurğa (*kene yavrusu*)

sandalaç ~ sandulaç ~ sandwaç ~ sanduvaç ~ sandwaç ~ sanwaç ~ sündilâç (*kumru*)

- sarançıka ~ sarınçga ~ sarınçgan ~ sariçga ~ sariçgan ~ sarınçka ~ siriçga (çekirge)
- senak ~ sinaç ~ singek ~ sinek ~ sönek (sinek)
- serçe ~ şerşe ~ sirçe ~ şirşe (serçe)
- sıçan ~ sıçgan ~ sıçkan ~ şışkan ~ siçgan (fare)
- sıgırçık ~ sıgırçuk ~ şırşık (sığircık kuşu)
- sıgun ~ sıgın ~ sıyın ~ sovun ~ suğun ~ suygun (sıgın, iri geyik cinsi)
- sığır ~ sıyır ~ sığır (sığır)
- sırtlan ~ surtlan ~ surtalan (sırtlan)
- sikre ~ sirke (bit yavrusu)
- soğulcan ~ soğulçan ~ solunçan ~ sovlaçan ~ sovuçan ~ sovuşan ~ sulunçan ~ savuçak ~ şovuşan (solucan)
- soğur ~ suğur (bir tür ada tavşanı)
- soñur ~ singur ~ suknur ~ sunğar ~ sunğur ~ sunkur ~ suñur (yirtici bir kuş)
- surnaba ~ surnapa (zürafa) krş. zerâfe vd.
- süglin ~ süwlin (sülün)
- süğsüg ~ süksük (camış)
- sürü çibin ~ sürü çibin ~ süvrü çibin ~ sürü şibin (sivrisinek)
- sürsegen ~ süsegen ~ süsgen (tosvuran hayvan)
- sürü ~ sürük ~ sürüv (sürü)
- şahan ~ şahbâz (şahin)
- tabışgan ~ tavişgan ~ tavişgan ~ tawşan ~ tawışgan ~ tawışkan ~ tavşan ~ tvişkam (tavşan) krş. davşan
- tafuç ~ taçağü ~ taçığı ~ taçıkü ~ tağuç ~ tağuç ~ taçuç ~ tavoh ~ tavuç ~ tawuğ ~ tokuç (tavuk) krş. dakuk vd.
- tavşancı ~ tavşancıl ~ tavşangıl (kartal)
- tazı (I) (ince yapılı av köpeği)
- tazı (II) (arap atı)
- teke (I) (teke)
- teke (II) (bir tür balık kerevit balığı)
- teve ~ tive krş. deve
- teyin (I) ~ tiyin ~ tiyiñ (sincap)

tilki ~ tilkü ~ tülki ~ tülkü (*tilki*) *krş. dilkü*

tobçaq ~ tobuçaq ~ toburçaq ~ topçaq ~ topurçaq (*iri savaş atı*)

toğum ~ toqım ~ toqum ~ tuğum (*kesilecek hayvan*)

toñuz *krş. donuz*

torağay ~ torğay ~ torğhay ~ torğay ~ torığa ~ turğay ~ turığa (*tarla kuşu*) *krş. durgay*

toruntay ~ turuntay ~ turumtay (*bozdoğan*)

toyğun ~ toykun (*avcı kuş*)

turuñaya ~ turuŷaya [kuş] (*turna kuşu*)

tülüngeç ~ teglegen ~ tevlüğeç ~ tülüveç (*delice kuşu*) *krş. deglüğeç vd.*

uđ ~ uy (*sığır*)

ügeyik *krş. ögeyik ~ üveyik*

ügi ~ ügü ~ ühi ~ üki ~ ükü (*baykuş*)

yabalak ~ yablaq ~ yapalak ~ yıblak (*baykuş*)

yağalbay / yaglabay [kuşu] (*bir doğan türü*)

yağan ~ yañan ~ yanğa ~ yanğan (I) (*fil*)

yalva ~ yelve (*vahşi bir kuş*)

yanğan (II) (*alaca karga*)

yapçı ~ yapçın (*maymun*)

yapsı ~ yavsı (*kene*)

yavan (II) *kene (böcek)*

yengeç ~ yenkeş (*yengeç*)

yonkuş ~ yunkuş ~ yuykuş ~ yüklüg kuş (*tavus kuşu*)

yont ~ yund ~ yunt (*at sürüsü*)

zerâf ~ zerâfe ~ zerrâfe ~ zurnapa ~ zürafa zürefâ ~ zürâfe (*zürafa*) *krş. surnaba ~ surnapa*

5. Yorum ve Tartışmalar

Metinler asırlara göre sınıflandırıldığında dil özelliklerinin benzerlikleri apaçık gözükmemektedir. Yakın dönem ya da eş zamanlı metinlerde çok büyük farklılıklar görülmemektedir. Fakat standart dilin tam yerleşmemesi ya da yaygınlaşmaması eski metinlerde müellifin kendi dil (söyleyiş) özelliklerini yansıtması gibi sebeplerle farklı seslendirme örneklerine rastlanmaktadır. Özellikle konuşma diline dayanan ağız sözlüğü hazırlanırken kelimelerin transkribe edilmesi de ayrı bir sorundur. Bu noktada ‘k’, ‘ğ’, ‘ğ’, ‘g’, ‘d’; ‘ñ’, ‘ñğ’, ‘w’, ‘h’ ve ‘è’ gibi işaretlerinin yazıya geçirilirken aktarılması da

karşımıza sorun olarak çıkmaktadır. Sözlüğü hazırlayan kişinin yeterli bilgiye, tecrübeye ve duyarlılığa sahip olması gerekmektedir.

6. Sonuç ve Değerlendirme

İsimleri tespit ederken metinlerde geçen kelime şekillerinin imla düzenlerinin korunmasına özen gösterilmeli ve karışıklığı önlemek amacıyla ortak bir imla belirlenmelidir. Sadece yazı dilinde kullanılan işaretlerle yetinilmemelidir. Harflerin ağızlardaki ses zenginliğini yansıtmaya elverişli olmaması yüzünden kullanılan işaretler de anlaşılır bir şekilde açıklanmalı, anlam ayırıcı özelliği olan sesler belirtilmelidir.

Metinlerde farklı şekilde geçen isimler, tırnak işareti içerisinde ayrı ayrı gösterilebilir. Farklı biçimde yer alan bazı kelimeler ve bunların metin kısaltmaları ise bazı etimolojik ve semantik açıklamalarla ayrıca gösterilmelidir.

Aynı kök (aynı kelime) farklı anlamları göstermekteyse ayrı ayrı madde madde başı olarak verilebilir veya listelenebilir. Lakin aynı kök (aynı kelime) aynı anlamlarda farklı söyleyiş /yazılış ile yer almışsa bunların aynı madde başında verilmesi daha uygundur. Gramer Terimleri Sözlüğü'nde Zeynep Korkmaz tarafından "ikili şekil, ses nöbetleşmesi, alternans" olarak tanımlanan bu duruma "el/il (*memleket*), atlıg/atlag (*adlı*), ağaç/ayeç (*ağaç*) gibi örnekler sıralanırken de yan çizgi "/" işareti kullanılmıştır (Korkmaz: 2003:184). Dil biliminde en yaygın işaret olarak kabul gören ise *alternans işareti* "~" çok şekilli seslendirme örneklerinde kullanılabilir.

Yukarıda değindiğimiz *çok şekillilik* (polymorphism) *eş adlılık* (*eş seslilik*) kelimelerin diziminde ve açıklama aşamalarında birleştirme ya da belirsizlik olarak iki ayrı sorun olarak ortaya çıkmaktadır. Eş sesli / adlı kelimelerin tanımları aynı madde başında birleştirilmiş, kelimelerin tanımları tek madde başında farklı tanımlarda verilmiş ve aynı kökten türemiş gibi gösterilmiştir. Farklı köklerden türedikleri için bu kelimeler, türedikleri eş adlı kelimeler dikkate alınarak farklı madde başında verilmelidir. Bir diğer sorun da açıklamalardaki belirsizliktir. Bunlar eş adlı (sesli) kelimelerin hangisinden türediği tam olarak anlaşılabilen kelimelerdir. Bu kelimelerin kökeni açıklanarak/gösterilerek veya çeşitli işaretler kullanılarak sorun giderilebilir.

Aynı kelimenin farklı şekillerde telaffuzlarının yer alması seslendirmelerin çeşitliliğini ortaya koymaktadır. Bu durum aslında bir karışıklık değildir. Konuşma dilinin farklı şekillerde kayıt altına alınması sonucunda çok şekilli seslendirme örnekleri dil bilimi uzmanlarına dönemlerin dili hakkındaki araştırmalarda yardımcı olacağı açıktır. Böylece eş ve art zamanlı sözlüklerin hazırlanmasında hâli hazırda Türkiye şive ve lehçelerinin fonetik gelişimi ve değişimi yazıya geçirilebilir.

KAYNAKÇA

- Aksan, Doğan. (2003b). Her Yönüyle Dil. Ana Çizgileriyle Dilbilimi I-II-III, 3. baskı, TDK Yay. Ankara.
- Bayrak, Özlem. (2005). Tarihî Türk Lehçelerinde Bitki İsimleri, Yayınlanmamış Master Tezi, (Danışman: Doç. Dr. Çetin Pekacar), Gazi Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Ankara.
- Efe, Kürşat. (2004). Tarihî Türk Lehçelerinde Hayvan İsimleri, Yayınlanmamış Master Tezi, (Danışman: Prof. Dr. Ahmet Bican Ercilasun), Gazi Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Ankara.
- Hartmann, R. R. K. and Gregory James. (1998). Dictionary of Lexicography. Psychology Press. London.
- Korkmaz, Zeynep. (2003). Gramer Terimleri Sözlüğü. Ankara: Türk Dil Kurumu Yayınları: 575, (Genişletilmiş 2. baskı).
- Sakaoğlu, Saim. (2001). *Türk Ad Bilimi-I*, TDK Yay., Ankara.
- Türk Dil Kurumu. (2011). Türkçe Sözlük. Ankara.
- Vardar, Berke. (1998). Açıklamalı Dilbilim Terimleri Sözlüğü. İstanbul: ABC Kitabevi Yayınları.